
IN MEMORIAM

BOJTÁR ENDRE
(1940–2018)

Szlavista nyelvésznek készült, de az Irodalomtudományi Intézet volt az első és egyetlen munkahelye mintegy fél évszázados szakmai pályája során. Orosz–cseh szakon végzett az ELTÉ-n, kivételes nyelvtudással rendelkezett: három világnyelv mellett beszélt vagy olvasott valamennyi szláv nyelven, élete derekán megtanult lettül és litvánul, a magyar baltisztika megalapítójává vált. Munkássága homlokterében kezdetben a cseh és a lengyel irodalom állt, alpművek kerültek ki a tolla alól, beleértve a szak- és szépirodalmi fordítások széles körét. A hatvanas évek végétől teoretikusként részese volt annak a folyamatnak, amely az irodalmi mű létmódjára koncentrálva megújította a magyar irodalomtudomány fogalmi készletét. Vibráló szellemi felkészültségét a kortárs irodalommal foglalkozó kritikáiban is kamatoztatta, olyan szerzők életművéhez szólt hozzá kivételes elméleti igényességgel, mint Konrád György, Tandori Dezső, Esterházy Péter, Nádas Péter és Kertész Imre. Az irodalmi közélet szervezésében maradandó teljesítményt nyújtott a 2000 című folyóirat egyik vezető szerkesztőjeként.

A szűken vett szakmai szcénában Bojtár neve összeforrt a közép- és kelet-európai komparasztika megújításával. A térség irodalmaira vonatkozó széles tárgyi tudását ugyanis képes volt összekapcsolni a strukturalizmussal kezdődő elméleti fordulattal, amelyet az egyes művek elemzésén túlmenően igyekezett kiterjeszteni az irodalmi folyamat rekonstrukciójára is. Ebben a kontextusban írta meg *A kelet-európai avantgarde irodalom* című korszakos jelentőségű monográfiáját, amelynek bevezető fejezetében összefoglalja mindazt, amit a műközpontú és értékorientált elméleti álláspont kínál az irodalomtörténet-írás számára (magyarul 1977, angolul 1992, szerbül 1999). Művének egyik elméleti erőssége az irodalmi irányzatról adott nagylélegzetű meghatározás: az egyedi műalkotásból kiindulva az értékelés, az értelmezés és a leírás hármasságát megkülönböztetve a szemantikai és poétikai rétegre alapozza az irodalmi irányzat fogalmi körülhatárolását. Ennek a könyvnek a párdarabja *A szláv strukturalizmus az irodalomtudományban*, amelyben a nemzetközi szakirodalomban is elsőként tette mérlegre az orosz, a cseh és a lengyel strukturalizmus eredményeit (magyarul 1978, angolul 1985). A munka önálló elméleti műnek is tekinthető, hiszen Mukařovský és Ingarden rendszerének és belső fejlődésének elemzése közben és után kirajzolódnak a szerző saját elméletének körvonalai is. Bojtár ugyanis elégedetlen volt Mukařovský egyik fontos következtetésével, miszerint az irodalmi mű esztétikai értéke csupán az esztétikai norma és az esztétikai funkció szintézise, s az „érték” nem lenne több, mint „egy cél elérésére

szolgáló képesség”. Ez a kontroverzia szülte Bojtár nagyszabású értéktanulmányát (*Az irodalmi mű értéke és értékelése*), amelynek főbb tételei már az említett két kötetben is megtalálhatóak voltak, s végső változatát a több szerző által jegyzett *A strukturalizmus után* című kötetben közölte. (1992) Ennek summázata az a megállapítás, hogy a „szemantikai tárgyra” fókuszáló irodalomtörténeti elemzés csak a művek „nem-esztétikai” értékeiről beszélhet, mert az esztétikai értékről a „műben lévő értékek és jelentések édeskeveset mondanak”. Hiába kínáljuk fel a „társadalmilag érvényes olvasatok kategóriáját”, mert az „egyazon irodalmi műhöz tartozó esztétikai értékek összehasonlítására nem állnak rendelkezésünkre kritériumok, s ezért az értékelés az irodalomtudomány módszereivel megoldhatatlan”. Ez a provokatívnak tetsző, állítólag szubjektivista következtetés a befogadás-esztétika felismeréseivel korrigálta a strukturalista hagyományt, de nem húzta ki a szőnyeget a szakmai mérlegelés irodalomtörténeti felelőssége alól. Bojtár egész életműve a bizonyosság rá, hogy a kritikai műveleteket végző „hivatásos olvasó” szerepköréből van lehetőség átlépni az irodalomtudományi szférába, ahol a hamis objektivizmust az irodalmár személyes kvalitásai igazítják ki.

Bojtár Endrének azonban nem szegte kedvét az a szakadék, ami az elmélet szintjén elválasztja egymástól az irodalmi művek értékelő értelmezését a folyamatokat leíró irodalomtörténeti munkától. A szigorúan vett tudományosságot igyekezett egyeztetni azzal az égetően fontos társadalmi feladattal, amely a közép- és kelet-európai irodalom (s tágabban a kultúra) fejleményeit megismerteti a hazai nyilvánossággal. Az általa képviselt komparatiztika annyiban tér el a hagyományos szlavisztikától, hogy a nyelvi rokonság szempontjától mentes történeti-tipológiai elemzésre épül. A régió irodalmaiból olyan izoglosszákat kanyarított ki magának, amelyekben egymás mellé kerültek az időben esetleg távoleső, de szemantikailag és poétikailag összetartozó művek, s a fejlődési irányokat a legjelentősebb szerzők legértékesebb alkotásain keresztül mutathatja be. Ennek a felfogásnak a jegyében készültek el a közép- és kelet-európai felvilágosodásról és a romantikáról szóló tanulmányai, melyek könyv formában először *„Az ember feljő”* (1986), majd átdolgozott változatban *„Hazát és népet álmodánk”* (2008) címmel jelentek meg (utóbbi szlovákul is, 2010). Ez a kutatási irány iskolát teremtett a magyar komparatiztikában, s ennek jegyében jött létre az irodalomtudományi intézetben a régió irodalmaival foglalkozó Közép- és kelet-európai Osztály.

Módszertani szempontból is egyedülálló, hogy az osztály kutatási programja ablakot nyitott a balti kultúra jelenségeire is. Több évtizedes munkásságával Bojtár Endre lerakta egy eddig még nem létező szakterület, a magyarországi baltisztika alapjait. A *Litván költők* antológiája (1980) után először litván nyelvkönyvet adott ki (*Kevés szóval litvánul*, 1985), majd a függetlenségét elvesztő három balti ország 1939/40-es drámai történetéről írt izgalmas értekezést (*Európa elrablása*, 1989, csehül 1994), s kiadott egy összefoglalást a litván történelem és kultúra csomópontjairól (*Litván kalauz*, 1990). Számos balti tárgyú szépirodalmi és történeti munka fordítása és szerkesztése után 1997-ben adta ki *opus magnum* jellegű

monográfiáját, az addigi munkásságát betetőző *Bevezetés a baltisztikába* című könyvét. (Az angol nyelvű változat 1999-ben jelent meg: *An introduction to Baltic Studies. The Culture of the Balts in the Antiquity*) A kötet első fejezete összegzi a balti népek történetét, részletezve azt az időszakot, amelyről a régészet és a nyelvészet tud a legtöbbet mondani. A második rész az általános nyelvtörténet keretében mutatja be a balti nyelvek eredetét és helyüket a nyelvek rendszertanában. A harmadik rész a balti nyelvű népeknek a legrégebb források által azonosítható mitológiájával, folklórával, ősvallásával, s az ezek köré épített kultúrájával foglalkozik. Az utolsó fejezet arra a fontos szempontra hívja föl a figyelmet, hogy a baltiak az írásbeliség támasza nélkül alakították ki nemzeti tudatukat, idegen forrásokból merítve minden múltjukra vonatkozó ismeretet. Sorsuk sokáig ennek megfelelően alakult: mint írástudatlan természeti népek a 20. századig kívül rekedtek a nyilvánosság által reprezentált történelmen. Bojtár baltisztikai munkásságára végül a *Litván–magyar szótár (Lietuvių–vengrų kalbų žodynas)* tette fel a koronát (Vilnius, 2007, 984 l.).

Bojtár Endre – sokunk számára Bandi – halála nagy veszteség intézetünk számára, mert nemzetközi súlyú életműve mellett egy lassan fél évszázados, porladó örökség gondozására is figyelmeztet. Az akadémiai humán tudományosság meggyengült bástyáit éppen a hozzá hasonló kreatív, nyugtalan, esetenként kellemetlen értelmiségiek gondozták a legnagyobb felelősséggel, s bár méltatlan módon nem választották be az MTA tagjai közé, rendkívüli teljesítményét kutatók nemzedékei fogják hasznosítani.

BERKES TAMÁS